

АБДУЛЛА АЛИШ

ХИКӘЯ

КАДЫЙР
БИКМУРЗИННЫҢ
ЖИНАЯТЕ

Завод гудогы

Язгы көннәрнең һавасы сулышны иркенәйтә. Кыш буге сагынылган ул кояшны тереклек дөньясы елмаеп каршылай. Кояш та, шуны сизгән сыман, үзенең якты нурларын, чәчү тубалыннан ыргытылган гәрәбә орлыктар кебек, жир өстенә сибә.

Агачларның ботаклары бөреләнә башлайлар. Шулар бөреләрдән шомырт чәчәгедәй хуш исләр бөркелә. Шундый матур язгы көннәрдә яшәгән саен яшисе, алдагы киләчәк матур язларны күрәсе килә. Чөнки бу язгы матур көннәрдә барлык тереклек дөньясында хәрәкәт башлана.

Шундый язгы көннәрнең берсендә язучы машиналары әзерли торган заводның гудогы, сузып-сузып кычкыртып, смена беткәнлеккә белдерде. Заводның кызыл кирпич стеналары капкасыннан эш киере, блузалар, кепкалар, шәлләр, бүреклар кигән эшчеләр чыга башлады.

Ишек төбөндә торучы яшел күлмәккә, сары мыеклы сакчы бүген көндәгегә караганда да ачулы күренде. Завод бусагасын атлаган һәрбер кешене үзенең үткән карашы аша үткәрде. Һәрбер эшченең, һәрбер өйрәнчекнең күзләренә үзенең соргылт күзләренең нурын кире кайтармас кебек итеп кадады.

Завод ишеге янындагы контроль будкасы аша чыгучы эшчеләр төркемендәгә бер малайны бүген бигрәк тә нык тентеделәр. Сары мыеклы сакчы малайның барлык кесәләрен капшап чыкты. Малай инде китәм дип кенә атлаган иде, ул аны тагын туктатты:

— Йә әле, яшь егет, итекләреңне салып жибәр әле. Малай:

— Алар аякны бик кысалар, нәрсәгә газапыйсыз, барыбер бернәрсә дә юк, — дип, күн итекләрен салмаска да уйлаган иде, ләкин сакчы каты торды:

— Безне хөкүмәт милкен сакларга куйганнар икән, без синең аягың авырту белән хисаплашмыйбыз. Синең итекне салдырмасак, бәлки, хөкүмәтнең жылкәсе авыртыр! — диде.

Әле күптән түгел генә заводка эшкә кергән Садыйк абыйга бу житә калды. Ул, сакчыга таба борылып:

— Хөкүмәт түзәр әле, аның жылкәсе калын, баланы юкка газапыйсыз, — дип куйды.

Башка эшчеләр шунда ук аңа каршы төштеләр:

— Юк, энекәш, шалишь! Хөкүмәт кем соң ул?! Ул бит менә без барыбыз да.

Малай никадәр генә зарланмасын, сызланмасын, карышып барыбер эш чыгара алмады. Ул кызарган йөз белән ояла-ояла итеген салды. Киндер чолгаулар арасыннан, тык-тык тавыш чыгарып, цемент идәнгә корыч метчиклар, пружиналар коелдылар. Ал арны сакчы жыя барды. Аннан соң яшел козыреклы кепкасы астыннан малайга таба күтәрелеп карады да:

— Балтырыңа ул кадәр метчиклар, пружиналар төягәч, аягың авыртыр да шул, — дип куйды.

Кайсысыдыр ямьсез итеп сүгенеп алды, кемдер шаркылдап көлдә. Кемдер яшь кенә малайны бу эше өчен кызганды: «Әх!» — дип авыр сулады. Ләкин малай ал арның берсен дә аермачык ишетә алмады. Ул, багана булып каткан хәлдә, берни белмичә, сары мыеклы сакчы каршында басып тора иде.

Аның тормыш юлы

Кадыйр ФЗӨдә матур гына укып килә иде. Үсеп зур булырга, зур кеше булып, халык бәхете өчен үзенең бөтен көчен бирергә — ул менә шундый теләкләр белән янды. Менә тизрәк-тизрәк зур үсәсе иде дә авырлыктарны, шатлыктарны татыйсы иде. Күңел, чаптар ат кебек, алга ашкынды.

Ул туган елны, сыйнфый көрәш бугазга-бугаз, үңәчкә-үңәч килеп тартышкан елны, кан елгалары яңгыр сулары белән бергә акты. Ул туган елны ил өстендә ирек кояшы балкыды. Ул елны елап-сыкрап төннәр уздыручы аналар, ач-ялангач балалар белән жир өсте капланган иде. Завод-фабрикалар бертуктамый үкөргән пушкарларның снарядларыннан пыр тузып жимерелеп беттеләр. Ул елны корыч ленталар кебек сузылган юллар буенча паровозлар да йөгөрмәделәр, завод-фабрикаларның моржалары төтен чыгармадылар. Кырларның күп өлешенә сабан кермәде ул елны.

Менә шундый елларны Сафия апаның баласы туды.

Сафия апа ябык йөзле, эшли-эшли бөкрәеп беткән бер авыл хатыны иде. Сызганып байга урак урыр чакта, баланың вакытсыз тууы аңа бик ошап бетмәде. Кендек әбие дә, тиргәнә-тиргәнә: «Яман сыер ярда бозаулуй», — дип, Сафияләргә килде. Мулла да, жимерелеп бара торган өйгә теләр-теләмәс кенә килеп, балага Габделкадыйр исемен биреп китте. Вәдига карчык Сафия апаның актык тавыгын кунакчасыннан тотып алды да мулланың суынып житмәгән эзләре буенча садакага илтергә кушты.

Баланың тууын атасы гына күрә алмады. Герман сугышыннан яраланып кайткан атаны аклар отряды тагын сугыш кырына алып

китте. «Бәрәңге арчырга булса да ярарсың әле», — дип, аны ярлылардан оешкан Кызыл Армиягә каршы сугышырга куштылар. Ул, башын түбән игән килеш, бик төшенке, бик моңлы күңел белән авылны калдырды. Ул вакытта Сафия апа, үзенә авырлы булуына карамастан, кыр капкасына кадәр хәле бетеп егылып калганчы елый-елый аны озата барды. Атаның бер-ике хаты килде дә, аннан ул бөтенләйгә каядыр югалды.

Ана: «Син генә кирәк идең», — дигән шикелле, бала йөзенә карап, аны ертык чүпрәк-чапракларга төрә-төрә бик күп уйланды. Өйдә бер умачлык дип елап сорасаң да он заты юк. Йорт тирәсе читәннәре күптән ягылып беттеләр. Бер аш кайнатырлык, менә шушы сабийны юарга су жылытырлык та утын юк.

Ә шул авылда ук яхшы яшәүче кешеләр бар. Ал арның гаиләләрендә тигезлек, өс-башлары бөтен, тамаклары тук, алар рәхәт яшиләр... Ана, баласын күкрәгенә кыса-кыса, бертуктаусыз күз яшьләре коя. «Төкерәм мин ул бирәннәрнең яшәүләренә, бар да күз яше, бар да кеше хакы. Алла тотар әле үзләрен», — ди ул.

Кадыйр үзе болай яңгырлы елда да туган иде. Ләкин картлар аның кечкенә буйлылыгыннан: «Кадыйр, син туган елны яңгыр булмаган, ахры», — дип көлделәр. Кайсылары: «Бүректә үстеңме әллә?» — дип сорау да биргәләделәр.

Ләкин алар Кадыйр үскән шартларны, аның күргән жәфаларын берсе дә искә алмадылар. Ә бала күпне күрде. Революциянең кабынган вакытында туган бала тормыш өермәләре, көнкүреш газаплары аркылы менә бүгенге көнгә килеп житте. Яхшылап тиресләнгән дымлы жиргә төшкән таза орлык кебек, бүгенге иркен шартларны татый алды. Соңгы таяныч — анасы да ачлыктан үлгәч, ул жылы ана кочагыннан урамга ташланды. Таш урамнар буенда тәрбиясез бала

булып йөрде. Аннан балалар йортына эләкте. Иң соңыннан гына бу язу машиналары ясый торган заводка өйрәнчек булып эшкә керде. Ә бүген исә ул метчик, пружиналар урлап тотылды.

Әйтергәме, әйтмәскәме?

Кадыйрны ябылган жиреннән икенче көнне үк чыгарып жибәрделәр. «Ярый, егет, иптәшләр судына кадәр чыгып тор», — диделәр аңа.

Димәк, әле иптәшләр суды булачак. Нинди куркыныч эш. Элек яхшы малай булып танылган Кадыйр иптәшләре алдына карак булып басачак.

Менә зал. Шыгрым тулы халык. Монда кечкенә Кадыйр Бикмурзинга суд бара. Менә алгы сафта ук Кадыйрның иптәшләре утыралар. Беренче рәттә үк бергә балалар йортында йөргән Васька утыра. Күрәсезме, ул үзенең ачулы күзләре белән ничек итеп Кадыйрга карый...

«Социалистик милеккә кул сузучы кечкенә карак Бикмурзинга...» Гаепләү акты шулай башланыр инде...

Кадыйр, урам буйлап кайта-кайта, энә шул авыр уйларны уйлый. Аның йөрәгендә шундый бер үкенү көче кузгалган. Ул аны сүзләр белән әйтеп бирә алмас кебек сизә: «Барыбер инде аңа иптәшләре элеккегечә ышаначак түгелләр. Барысы да аны чит итеп күрәчәкләр. Чөнки ул карак. Чөнки ул кеп-кечкенә башы белән эшче мәнфәгатен саткан кеше. Чөнки ул үз милкен үзе урлаучы, иң соңгы кабахәт кеше! Ничек иптәшләр йөзенә күренергә? »

Көн инде кичкә авышкан иде. Баганаларда электр лампалары

кабынды. Урам чатындагы репродуктордан моңлы жыр тавышы ишетелде. Кадыйрның йөрөгө әрнегәннән-әрни барды.

Кадыйр чатта трамвай көтүче халык төркеменә якынлашты. Алар бер-бер артлы тезелеп киткәннәр, һавада сузылган чыбык өзелгән. Кадыйрның кызарган йөзен яктыртып, караңгылык эченнән менә шул кешеләр күзенә үзен күрсәтеп янган утларга, жырлаучы радиога, трамвай көтеп торган халыкка ачуы килде. Алар барысы да бергәләшеп Кадыйрдан көлөләр кебек тоелды.

Менә, трамвайлар кузгалып киткәч, шу ларның берсе астына ташланса, Кадыйр барысыннан да котылам дип уйлады. Аяклар әкрен-әкрен шул якка таба атлый башлаганнар иде, ләкин ул кинәт туктады:

— Мин гаепле ме соң?..

Ул үзен бу эшкә котыртучы Садыйк турында уйлап алды.

— Әйтергәме, әллә әйтмәскәме?

Садыйк абый кем соң ул?

Завод гөрли.

Станоклар хәрәкәттә. Фрезер станоклары үзләренең үткен тешләре белән тимерләргә кырып, кирәкле хәлгә китерәләр. Сверлильный станоклар бертуктамыйча әйләнәләр. Шул барлык станокларның берьюлы әйләнүләреннән завод эчендә бер тавыш туа. Бу — хезмәт музыкасы. Ул тәрәзәләр аша урамга сибелә. Эшчеләр бары да башларын күтәрмичә эшлиләр.

Кинәт нидер шартлады. Садыйк сакал баскан йөзен шартлаган якка таба борды:

— Ни булды?

— Берни юк, метчик кына сынды.

— Карап эшлэргә кирәк, егетләр...

— Садыйк абый, яңа метчиклар бармы?

— Әй, юк шул, акыллым, ясаганнар әлегә беткән, шунда ничек булса да рәтләп тор инде...

— Урлап бетерәләр дә, аннан коры кул белән эшлә! — дип куйды берсе.

— Тиздән, егетләр, метчикларны ясап өлгертәләр инде, заказ биргәннәр икән. Аңа бит особый корыч кирәк, без аны үзебез дә әүмәкләр идек шунда...

Садыйк өйрәнчекләргә шулай юатты.

Садыйк абый кул астында берничә өйрәнчек эшли.

Ул үзе бишенче разрядлы слесарь. Моннан элек кайдадыр пароходлар ясый торган заводта эшләгән, ди. Ләкин аннан нигәдер күчеп менә монда килгән. Мастер ничә айлар инде Садыйк абый хакында мыгырдап йөри: «Үзе бишенче разрядлы, ә гади детальләргә дә эшли алмый, адәм имгәге!» — ди. Әллә Садыйк абый картаеп эшли алмый инде, алай дисәң, әле ул бик карт та түгел. Булса, бер утызлар тирәсендә булыр. Шулай да дөньяны күргән кеше инде. Аның аяк басмаган җире калмаган: ул Кырымда булган, Кавказда торган, Баку аша узган, Архангельск ягында урман эшендә йөргән, ачлык елны Ташкентта үткәргән. Советлар илен буйлаган да, аркылыла-ган да кеше инде ул безнең Садыйк абый...

Кайвакыт шулай сүз ара сүз чыга. Төшке аш вакытында, тәмәке тарта-тарта, үзенең башыннан ниләр үткәннен яшьләргә сөйләргә тотына ул:

— Сез яшь эле, борын астыгыз кипмәгән эле сезнең,— ди. — Менә сез бу дөньяга чыгып карагыз. Болай гына тормышны белеп булмый, булмый ул, жанкисәкләрем...

Карчыга борынлы, яңак сөякләре калкулы йөзле, кырма сакаллы Садыйк шулай күп сөйләнә иде.

Секретарь янында

Кадыйр элеккечә үк үз эшен эшли бирде.

Иптәшләренең аңа булган карашлары да үзгәرمәгән кебек тоелды. Ләкин күңелдәге жәрәхәт һаман әрнеде. Аның күңеле һаман-һаман сыкранды: «Тиздәнме инде иптәшләр суды булачак?» Аның булуын Кадыйр зарыгып көттө. Ул төшләрендә дә шул ук суд белән жәфаланып бетте. Иптәшләр судына үзенең йөрәгендәге барлык нәрсәләрен ачып салырга була, ә менә болай һаман сер саклап йөрергә теләмәде. Ул берничә мәртәбә заводның партия житәкчесенә барып бу турыда әйтергә дә уйлады. Ләкин нигәдер курыкты. Ничә тапкырлар бусага төбеннән кире борылды.

Беркөнне, эшчеләр төшке ашка туктагач, комсомол ячейкасы секретаре Кадыйрны үз бүлмәсенә чакырып алды, аңа үзе утыра торган урындыкны бирде. Ә Кадыйр секретарьдан тиргәү жөмләләрен көтеп торды: «Менә хәзер һич күзне дә ачырмас, сөйләргә дә ирек бирмәс. Әх, тиргәр, әх, тиргәр!» — дип уйлады ул. Ләкин секретарь Кадыйр көткәнчә усал булып чыкмады. Ул сүзне метчиклар, пружиналар тирәсенә бик сак китерде:

— Йә, нихәлләр бар, эшләп буламы? — Секретарьның беренче сүзләре шул булды.

Кадыйр батырлана төште һәм кинәт:

— Фатыйх абый! — дип куйды. Секретарь, бер дә исе китмәгәндәй:

— Сөйлә, туган! — дип, Кадыйрның сөйләвен көтте.

— Мин сезне яратам, Фатыйх абый. Мин сезнең миннән нәрсә сөйләтергә уйлаганыгызны да беләм. Әйе, беләм. Сез метчиклар турында сорарга телисез...

— Әйе, мин бу тарихны ишеткән идем инде. Ләкин аның дөреслеген тикшерәсем килә. Хәер, ул кадәр кызыксынмыйм да.

Ләкин Кадыйр туктамады:

— Юк, сез кызыксынасыз. Мин аны сезгә тулысы белән ачып бирергә тиешмен... Мин шул вакыйга булганнан бирле бөтенләй ярты кеше. Аңлайсызмы, Фатыйх абый, ярты кеше мин!.. Минем көчем дә юк, шатлыгым да... — Ул берәз туктап тын алды. — Беләсезме, ул көннән алып мин күп уйлар уйладым. Үзем белми торган никадәр яңа әйберләрнең серенә төшендем. Ләкин хәзергә кадәр минем сездән яшергән бер генә нәрсәм бар иде. Мин сезгә бүген барысын да әйтәм. Моны әйтергә минем йөрәгем куша, мин эшче сыйныфына хыянәтче булып кала алмыйм...

Секретарь, үзенең кызыксынганын белгертеп, якын ук килеп тыңларга кереште.

— Мине бу эшкә Садыйк абый котыртты. Урларга миңа ул кушты, ирексезләп кушты, — диде Кадыйр.

— Садыйк?! — дип гажәпләненеп кабат сорады секретарь.

— Әйе, ул кушты! — диде Кадыйр ышаныч белән һәм, түзә

алмыйча, кычкырып елап жибәрде.

...Кадыйрның секретарь бүлмәсеннән елап шешенгән күзләре белән чыгуын күрүчеләр: «Малайны шәп пешергәннәр булырга кирәк», — дип уйладылар.

Шул көннән башлап Кадыйр ачыла барды. Өз-мөз көлгәли дә башлады, кайгыру, уңайсызлану хисләре баскан яшь егетнең күңелендә кояш чыккан кебек булды.

Завод һаман гөрләде.

* * *

Мине язу машиналары эшли торган заводның Вахи-тов исемендәге пионерлар отрядына вожатый итеп күчерделәр. Мин бу эшкә шатланып риза булдым. Берничә атналар эшлэгәч, кайбер пионерларны фамилияләре белән белә бантладым. Безнең отрядта иң олы пионер булып Кадыйр Бикмурзин санала иде. Мин карап торам да... тырыш кына кебек тә күренә. Ләкин бер генә нәрсә мине гажәпләндерде: аны нигәдер һаман комсомолга алмыйлар иде. Мин беркөнне, җаен китереп, Бикмурзиннан бу хакта сораштым:

— Кадыйр, сиңа ничә яшь?

— Мин, абый, 17 нче елны туганмын, Октябрь революциясе белән яшьтәш, — дип җавап кайтарды ул.

— Ә нигә соң сине һаман комсомолга алмыйлар? Ул, оялыбрак:

— Белмим, нигәдер алмыйлар, — дип куйды.

Мин бик ныклап сораша башлагач, әлеге югарыда язылган метчик-пружиналар вакыйгасын сөйләп китте. Мин бу материал белән

бик кызыксындым: «Хикәя итеп язарга бик әйбәт нәрсә икән», — дип уйладым да ул вакыйганы Кадыйрдан баштанаяк сөйләтеп чыктым.

— Ә синең Садыйк абый дигәнең заводта әле дә эшлиме? — дип сорадым мин, чөнки Садыйкның соңгы көннәре минем хикәяне укучылар өчен бик кирәк иде.

Ул башта көлеп жибәрде, аннан гына:

— Аның кулга алынганына хәзер биш: ай була бугай инде, — дип куйды. Аннан кызып: — Ул бер эт, кулак булган икән. Раскулачивать ителгәч, Ташкент ягына киткән. Анда ниндидер бер кышлак рәисенә акча төртеп язулар ясаткан булган. Болар барысы да суд вакытында ачылдылар.

Хикәям язылып беткәч, мин аны Кадыйрга укып чыктым. Хикәя Кадыйрга, әллә үз тормышы язылган булганга инде, бик ошады. Ул, үзенең кечкенә буге белән чүмәшеп, дикъкаты белән хикәяне тыңлап утырды. Хикәянең азагына җиткәч, аның күзләренә яшьләр килде...

1933